

Adela Malak

Uniwersytet Jagielloński

Marianna Strzelecka

Linnaeus University, Kalmar, Sweden

Uniwersytet Jagielloński

Joanna Tusznio

Uniwersytet Jagielloński

CZYM JEST SOLIDARNOŚĆ EKOLOGICZNA? BADANIA PERSPEKTYWY OBROŃCÓW RZEK W POLSCE

Artykuł podejmuje problematykę solidarności ekologicznej jako przejawu wartości relacyjnej z rzekami. Obecne w literaturze rozważania teoretyczne nie zostały dotąd poparte wynikami badań empirycznych. Wkładem pracy w rozwój socjologii środowiska jest zatem empiryczne zbadanie przejawów solidarności ekologicznej jako wartości relacyjnej oraz weryfikacja założeń teoretycznych na jej temat, a także wytyczenie kierunków dalszej operacjonalizacji tego pojęcia w badaniach społecznych. Podstawą osiągnięcia wskazanego celu było przeprowadzenie eksploracyjnych wywiadów jakościowych z osobami zaangażowanymi w działania na rzecz rzek w Polsce. Wyniki badań pokazują, że wskazane w literaturze trzy wymiary solidarności ekologicznej są współzależne, a wspólnie mogą motywować do działania na rzecz rzek. Zrozumienie współczesnego charakteru relacji człowieka z rzekami oraz czynników kształtujących te relacje wydaje się kluczowe dla projektowania adekwatnych rozwiązań problemów dotyczących ekosystemy rzeczne w Polsce.

Słowa kluczowe: wartości relacyjne; więź człowiek – rzeka; solidarność ekologiczna; troska o rzeki; działania zbiorowe

Adela Malak, Szkoła Doktorska Nauk Społecznych UJ, Wydział Geografii i Geologii, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, adela.malak@doctoral.uj.edu.pl, ORCID 0000-0002-2252-728X; Marianna Strzelecka, School of Business and Economics Linnaeus University, Wydział Biologii, Instytut Nauk o Środowisku UJ, marianna.strzelecka@lnu.se, ORCID 0000-0002-1769-4753; Joanna Tusznio, Wydział Biologii, Instytut Nauk o Środowisku UJ, joanna.tusznio@uj.edu.pl, ORCID 0000-0003-1289-9183.

Źródło finansowania. Praca Marianny Strzeleckiej jest finansowana w ramach projektu badawczego OPUS 18 o nr. UMO-2019/35/B/HS6/01986 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki. Praca Joanny Tusznio jest wspierana dotacją Uniwersytetu Jagiellońskiego nr N18/DBS/000003.

Tekst opublikowany na warunkach licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-NC-ND 3.0 PL).

What is Ecological Solidarity? A Study of the Rivers Defenders' Perspective in Poland

The article discusses ecological solidarity as a particular case of relational value focused on rivers. So far, theoretical considerations present in the literature have not been supported by empirical research findings. This article contributes to the development of environmental sociology by empirically examining the manifestations of ecological solidarity as a relational value, by verifying the existing theoretical assumptions about it as well as by outlining the directions for this concept's further operationalization in social research. To achieve these objectives, the study employs in-depth interviews conducted with the individuals actively involved in river conservation efforts. Our findings suggest that the three dimensions of ecological solidarity are interdependent. Together they motivate individuals to act for the rivers' benefit. Understanding the specific characteristics of contemporary human-river relationships and the factors shaping them seems to be crucial for designing adequate solutions to the problems affecting river ecosystems in Poland.

Key words: relational values, human–river bond, ecological solidarity, river stewardship, collective action

Wstęp

Zrozumienie relacji między człowiekiem i środowiskiem jest warunkiem koniecznym efektywnego przeciwdziałania konsekwencjom kryzysu planetarnego (Bińczyk 2022; Lidskog, Waterton 2016; Lockie 2017). Aktualna, interdyscyplinarna debata o skutkach globalnych zmian środowiska naturalnego (np. Norgaard 2018), podkreśla wagę relacyjnego aspektu więzi człowieka z naturą (Díaz i in. 2015; Urry 2009). Podejście to wychodzi poza funkcjonalne i użyteczne rozumienie powyższej więzi (Muradian, Gomez-Baggethun 2021), będąc wyrazem ewolucji dyskursu naukowego, poczynwszy od idei zrównoważonego rozwoju w XX wieku, przez koncepcje troski o naturę (*environmental stewardship*) (Bennet i in. 2018; Mathevet i in. 2018a) i usług ekosystemowych w XXI wieku, po rozwój nieantropocentrycznych podejść do opisu relacji człowieka ze środowiskiem (Rabinowitz i in. 2018; Folke i in. 2021) uwzględniających sprawczość i podmiotowość tzw. bytów nieludzkich (*more-than-human*) (Franklin 2017; Tsing 2013). Wynikająca z powyższej debaty relacyjna koncepcja wartości natury podkreśla znaczenie kontekstu społecznego i kulturowego dla interpretacji korzyści, jakie przyroda przynosi ludziom i wpływu natury na dobrostan człowieka (*nature contributions to people*; Chan i in. 2018).

Wartości relacyjne (*relational values*) powstają w procesie relacji człowieka z wybranym elementem natury, np. danym osobnikiem (np. ulubionym drzewem), gatunkiem (np. dębem), bądź częścią ekosystemu (np. rzeką) (Kleespies, Dierkes 2020). Kai Chan z zespołem (Chan i in. 2018) zdefiniował wartości relacyjne jako „preferencje, zasady i cnoty dotyczące relacji człowiek–natura”,

które wpływają na poprawę jakości życia sprawiając, iż jest ono postrzegane jako satysfakcjonujące i wartościowe (Chan i in. 2016; Pascual i in. 2017). Dlatego rozpoznanie i zrozumienie wartości relacyjnych pozwala lepiej wyjaśnić, w jaki sposób społeczności realizują korzyści wynikające z przyrody (np. przez koncepcję usług ekosystemowych) oraz dlaczego uznają i chronią samą wartość jej istnienia. Ma to nieocenione znaczenie dla planowania skutecznej ochrony przyrody (Kleespies, Dierkes 2020).

Szeroko zbadaną relacją człowieka ze środowiskiem jest przywiązanie do przyrody określonego miejsca (Strzelecka i in. 2023). Wartości wynikające z tejże relacji nie mogą zostać automatycznie przeniesione w inne miejsce (Kleespies, Dierkes 2020). Z konieczności realizacji wartości relacyjnej w określonym miejscu wynikają odpowiedzialność i troska względem niehumanicznego podmiotu tej relacji (Hagen, Gould 2022; Pascual i in. 2017). Troska o przyrodę łączy w sobie uznanie wartości istnienia (inaczej: wartości samej w sobie, *intrinsic values*) z wartościami instrumentalnymi środowiska dla ludzi (Arias-Arévalo i in. 2018; Klain i in. 2017; Chan i in. 2016) (rysunek 1). Ponadto, wartości relacyjne mogą być udziałem zarówno jednostek, jak i grup społecznych, dla których stanowią nieodłączny element tożsamości i kultury (Chan i in. 2016; Chan i in. 2018).

Rysunek 1. Solidarność ekologiczna jako wartość relacyjna integrująca wartość istnienia i wartości instrumentalne przyrody. Opracowanie własne

Solidarność ekologiczna (*ecological solidarity*, *eco-solidarity*) jest wartością relacyjną wynikającą ze świadomej decyzji uznania współzależności między człowiekiem i naturą, stanowiącej punkt wyjścia dla podejmowanych działań (Jennings 2015; Mathevet i in. 2018b; Thompson i in. 2011). Solidarność ekologiczna realizuje perspektywę nieantropocentryczną (Díaz i in. 2018), u której podstaw leży przekonanie, że człowiek jest integralną częścią ekosystemu,

a środowisko przyrodnicze, w którym człowiek żyje, pozostaje jego naturalnym miejscem na Ziemi (Jennings 2015). Podążając za argumentacją Cristiana Moyano-Fernandeza (2022), solidarność ekologiczna ukierunkowana jest na bycie bezradne w obliczu kryzysów środowiskowych, których rola w zapewnianiu stabilności globalnych ekosystemów jest często niedoceniana. W takim rozumieniu solidarność ekologiczna wymaga wyboru aktywnej postawy etycznej, która charakteryzuje się zaangażowaniem na różnych poziomach organizacji życia społecznego – od działań małych grup po zarządzanie środowiskiem i różnymi formami aktywności politycznej (Jennings 2015; Mathevet i in. 2018a). W ten sposób łączy ona więzi człowieka i przyrody z relacjami społecznymi, aspektami kulturowymi i psychologicznymi.

W opinii Moyano-Fernandeza (2022) oraz Raphaela Matheveta (i in. 2018a), solidarność ekologiczna może być realizowana nie tylko w ramach aktywizmu ekologicznego czy innego oddolnego zaangażowania, ale również przez oficjalne polityki publiczne, programy zarządzania przyrodą i inne działania państwa. Co istotne, zawiązuje się ona zarówno pomiędzy ludźmi i bytami nieludzkimi, jak i pomiędzy ludźmi doświadczającymi konsekwencji zmian środowiskowych (niezależnie od roli człowieka w powstaniu tych zmian) (Moyano-Fernandez 2022; Mathevet i in. 2018b), dzielącymi ten sam system społeczno-ekologiczny. Bruce Jennings (2015) wskazuje, że charakterystycznym wyrazem solidarności ekologicznej jest „stanie u boku” natury (*standing up beside*). Wyróżnia on też trzy podstawowe wymiary relacyjne solidarności ekologicznej: wstawianie się za (rzecznictwo) (*standing up for*), wzajemność i uznanie (*standing up with*), poczucie więzi, jedności i utożsamiania się (*standing up as*). W pierwszym wymiarze solidarność ekologiczna rozumiana jest jako rozpoznanie potrzeby wsparcia tych, którzy sami nie mogą o siebie zadbać. W kolejnym wymiarze solidarność ekologiczna oparta jest na szacunku i wspólnocie wartości. Wynika z tego poczucie obowiązku i zaangażowanie w działanie dla dobra wspólnego. Kolejnym i ostatnim wymiarem relacji solidarności ekologicznej jest utożsamianie się z nieludźmi, więź emocjonalna i rozpoznanie ich aktywnego udziału w życiu człowieka. Na tym poziomie więź z naturą staje się elementem tożsamości człowieka, przy jednoczesnym rozpoznaniu różnorodności jako podstawy jakości życia. Działania podejmowane na rzecz nieludzkiego bytu nadają sens życiu człowieka.

Rzeki jako podmiot solidarności ekologicznej

Rzeki to jedne z pierwszych elementów środowiska naturalnego uznane za podmioty prawne (O'Donnell i in. 2018; Kramm 2020). Celem ich upodmiotowienia jest skuteczniejsza ochrona ich samych i tworzonych przez nie ekosystemów w dobie postępujących zmian klimatu oraz silnej antropopresji, wpływających negatywnie na dobrostan rzek na całym świecie (WWF 2020). Właściwie

funkcjonujące ekosystemy rzeczne zapewniają dostawy wody pitnej, utrzymują odpowiedni poziom wód gruntowych i podtrzymują różnorodność biologiczną (WWF 2022). Ekosystemy rzeczne są jednak jednymi z najbardziej narażonych na degradację (Gorczyca, Wąs 2021).

Gospodarowanie rzekami w Polsce opiera się na stosowaniu regulacji koryt rzecznych, umacnianiu brzegów wałami ochronnymi oraz wykonywaniu tzw. prac utrzymaniowych, np. wycinaniu nadbrzeżnej roślinności (Gorczyca, Wąs 2021). Takie działania obniżają różnorodność biologiczną lokalnych ekosystemów i zaburzają funkcjonowanie naturalnych procesów. Chociaż od pewnego czasu zwraca się uwagę na negatywne skutki tego typu gospodarowania rzekami, polskie organy władzy, a często również lokalni decydenci i miejscowe społeczności, nadal uznają za właściwe stosowanie regulacji koryt rzecznych i powstawanie kosztownych budowli hydrotechnicznych w ich dolinach. Ponadto nadal nie zostały rozwiązane problemy nielegalnych zanieczyszczeń wód rzecznych oraz zaśmiecania (Gorczyca, Wąs 2021), pomimo przepisów prawnych oraz prowadzenia różnego rodzaju edukacji społeczeństwa polskiego w tym zakresie. Dodatkowo, w obecnej sytuacji zmian klimatycznych, ekosystemy rzeczne w Polsce nierzadko cechuje niski stan wody i wysychanie koryt.

Dotykające rzek problemy ekologiczne pochodzenia antropogenicznego prowokują intensywne reakcje społeczne, takie jak działania aktywistów i zaangażowanie artystyczne w procesje żałobne po utracie ekosystemów rzecznych (Tusznio, Strzelecka 2022a). Sytuacja rzek przebija się również do głównego nurtu debaty publicznej o konsekwencjach zmian klimatycznych na obszarze Polski. Doświadcza ona bowiem katastrof ekosystemów rzecznych na różnych poziomach przestrzennych, od zatrucia transnarodowej Odry po zanik lokalnej rzeki Sztoly (Tusznio, Strzelecka 2022b). W obu przypadkach katastrofy były widoczne w debatach publicznych poprzez symbolikę emocji, straty, żalu, w konwencji pogrzebu ważnej lub bliskiej osoby (Tusznio, Strzelecka 2022a). Tematyka rzek jest więc dobrym polem do eksploracji nowych form relacji ludzi i środowiska oraz wiążących się z nimi – aktualnych bądź potencjalnych – zmian społecznych.

W dyskursie publicznym widoczna jest polaryzacja podejść zorientowanych na poprawę sytuacji rzek w Polsce, które z jednej strony „ujarzmia się”, traktując je jako zasób. Takie podejście, oparte na wartościach instrumentalnych, nadal jest mocno ugruntowane wśród polskich decydentów i administracji publicznej (Kowalczak i in. 2013), pomimo obowiązujących ram prawnych Ramowej Dyrektywy Wodnej Unii Europejskiej (Jager i in. 2016; Matczak i in. 2017). Natomiast z drugiej strony, coraz powszechniej promowane przez nauki przyrodnicze oraz oddolne ruchy na rzecz ratowania rzek jest szukanie rozwiązań w renaturyzacji, czyli oddawaniu miejsca rzekom (Gorczyca, Wąs 2021), usuwaniu sztucznych barier i sztucznej infrastruktury. Zajmowane w tej debacie miejsce

może wynikać z czynników takich jak wykorzystywane systemy wiedzy, role instytucjonalne, uwarunkowania ekonomiczne, ale również – zasadnicze przekonania i wartości związane z istotą rzek i relacji ludzi z nimi, w tym z wizją środowiska jako źródła surowców, dzięki którym człowiek zaspokaja swoje potrzeby, bądź też wizją środowiska jako miejsca życia różnych bytów – ludzi i innych gatunków (Anderson i in. 2019; Jennings 2015).

Cel i metodologia badań

Pomimo istniejących rozważań teoretycznych na temat solidarności ekologicznej, nie została ona do tej pory zbadana empirycznie. W naszych badaniach podejmujemy się zatem eksploracji prośrodowiskowego dyskursu dotyczącego ochrony rzek, w którym naturalne ekosystemy rzeczne postrzegane są jako obszary zagrożone degradacją, wymagające ochrony. W dyskursie tym, identyfikowanym w wypowiedziach osób zaangażowanych w działania na rzecz rzek w Polsce, poszukujemy przejawów solidarności ekologicznej wskazanych w literaturze, w odniesieniu do trzech wymiarów zaproponowanych przez Jenningsa (2015). Takie podejście umożliwia weryfikację, a także pogłębienie teoretycznych propozycji ujęcia solidarności ekologicznej jako wartości relacyjnej. Dodatkowo pozwala nam ono podjąć próbę wytyczenia kierunku dalszej operacjonalizacji solidarności ekologicznej w badaniach społecznych.

Poszukujemy odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- 1) W jaki sposób rozmówcy opisują swoją relację z rzekami? Czy właściwe jest ujęcie tej relacji w ramach koncepcji solidarności ekologicznej z rzekami?
- 2) Czy wartości relacyjne rzek, zidentyfikowane w wypowiedziach rozmówców, realizowane są w trzech wymiarach solidarności ekologicznej Jenningsa?
- 3) W jaki sposób aspekty solidarności ekologicznej, obecne w wypowiedziach rozmówców, przekładają się na działanie na rzecz rzek?

Badanie zostało zrealizowane techniką wywiadów pogłębionych, umożliwiających poznanie i zgłębienie perspektywy respondentów na ich relację z rzekami, a także relacje z innymi uczestnikami działań na rzecz rzek w Polsce. Interesowały nas też przejawy współdziałania, poczucie jedności z przyrodą oraz stosunek respondentów do uznania rzek jako podmiotów prawnych i politycznych. Wywiady przeprowadzono online według opracowanej listy zagadnień, związanych ze znaczeniem rzek dla rozmówców oraz sposobami zaangażowania i motywacjami do działania na rzecz rzek. Kolejność zadawanych pytań oraz wątki pogłębiane w trakcie wywiadu wynikały z indywidualnego przebiegu rozmowy. W trakcie wywiadów zostały pogłębione przede wszystkim wątki, które

respondenci uznali za ważne w ich działaniach na rzecz rzek. Nie pytałyśmy wprost o trzy wymiary solidarności ekologicznej – były one identyfikowane dopiero na etapie analizy.

Do badania zaproszono osoby zaangażowane obecnie lub w przeszłości w działania na rzecz rzek, pochodzące ze środowisk aktywistycznych, naukowych i artystycznych. Grupa rozmówców została dobrana celowo, na podstawie przesłanek teoretycznych wskazujących na związek solidarności ekologicznej z podejmowaniem działania na rzecz przyrody. Przeprowadzenie wywiadów pozwoliło na pogłębienie przesłanek teoretycznych dotyczących wartości relacyjnej solidarności ekologicznej z rzekami. Przede wszystkim, celowy dobór respondentów umożliwił nam zrozumienie, w jaki sposób osoby angażujące się w działania na rzecz rzek w Polsce solidaryzują się z rzekami, w jakich wymiarach teoretycznych Jenningsa (2015) przejawia się wartość relacyjna solidarności ekologicznej u respondentów oraz jakie są powiązania między poszczególnymi wymiarami solidarności ekologicznej a działaniem na rzecz rzek.

Do badania wybrana została zróżnicowana grupa respondentów – artyści, artyści i naukowcy – aby uwzględnić różne sposoby działania na rzecz rzek, poprzez które może być realizowana solidarność ekologiczna. Jednocześnie jednak respondenci często łączyli różne role, np. artyści równocześnie byli artystami, naukowcy angażowali się w działania aktywistyczne. Dodatkowo, niektórzy artyści i artyści mają wykształcenie przyrodnicze, np. geograficzne, które kształtuje ich obecną pracę i perspektywę na problemy rzeczne, zaś aktywizm często wiąże się ze zdobywaniem specjalistycznej wiedzy w nieformalny sposób, o czym wspominali respondenci, tłumacząc swoją motywację lub wybór sposobów działania. Chociaż więc badana grupa jest różnorodna, to często jednak droga zawodowa naukowa, artystyczna i aktywistyczna przeplatają się wzajemnie w życiorysach badanych osób. Z tego względu wyniki badań wypowiedzi respondentów zostały przeanalizowane bez odniesienia do rodzaju aktywności związanej z rzekami badanych osób.

Respondenci zostali zidentyfikowani w pierwszej kolejności na podstawie dostępnej informacji w mediach publicznych oraz udokumentowanej informacji o aktywizmie na rzecz rzek (np. baza informacji o aktualnie realizowanych projektach), a następnie metodą kuli śnieżnej. Przed udzieleniem wywiadu respondenci otrzymali wiadomość e-mail z zapytaniem o chęć udziału w badaniu, wraz z informacjami dotyczącymi badania, tj. o dobrowolnym udziale w badaniach, o przewidywanym czasie trwania wywiadu, o jego tematyce, o nagrywaniu wywiadu, a także o możliwości rezygnacji w każdym momencie przeprowadzania badania. Jeśli dana osoba nie odpowiedziała na pierwszą wiadomość, skontaktowano się z nią powtórnie. Wywiady zostały przeprowadzone tylko z osobami, które wyraziły chęć uczestnictwa w badaniu online oraz zgodziły się na nagranie rozmowy z badaczem. Wywiady prowadzono do punktu osiągnięcia

saturacji danych (Sanders i in. 2018). Łącznie przeprowadzono 11 wywiadów, trwających około 30–40 minut. Wywiady były nagrywane, sporządzano bieżące notatki badawcze, a następnie transkrypcje rozmowy.

Transkrypcje z nagrań analizowano poprzez systematyczne grupowanie treści według kategorii. Na początku fragmenty treści przyporządkowano do wymiarów teoretycznych solidarności ekologicznej według Jenningsa (2015). W ich ramach sporządzono kategorie poszerzające rozumienie wymiarów Jenningsa (2015) oraz, dodatkowo, kategorie inspirowane literaturą traktującą o koncepcji solidarności ekologicznej. Treści, które znalazły się poza wymiarami solidarności ekologicznej wskazanymi przez Jenningsa (2015), poddano dodatkowej kategoryzacji. W ostatecznej fazie analizy badaczki skupiły się na wyłonieniu i zdefiniowaniu zależności pomiędzy kategoriami związanymi z koncepcją solidarności ekologicznej oraz działaniami podejmowanymi na rzecz rzek. Proces analizy został przeprowadzony w trzech etapach. Etap 1 polegał na przyporządkowaniu fragmentów wywiadów do wymiarów solidarności ekologicznej. Etap drugi polegał na sporządzeniu (1) kategorii poszerzających rozumienie wymiarów solidarności ekologicznej według Jenningsa, (2) kategorii inspirowanych pozostałą literaturą dotyczącą solidarności ekologicznej, (3) kategorii opisujących treści wywiadu niezwiązane z kategoriami solidarności ekologicznej. Wyniki zaprezentowano według wymiarów solidarności ekologicznej (Jennings 2015), a następnie omówiono relacje odkryte pomiędzy aspektami solidarności ekologicznej a działaniem na rzecz rzek.

Wyniki

I Standing up for: rzecznictwo dla rzek

Podstawą rzecznictwa dla rzek wśród rozmówców jest uznanie jej podmiotowości. Podmiotowość rzeki jest porównana przez jedną z rozmówczyń do członkostwa w drużynie, w której ciężko jest zrozumieć potrzeby graczy i ciężko się z nimi porozumieć:

Działanie w imieniu jakoś mi się bardziej kojarzy z dogadaniem się z kimś, że (...), od teraz jesteśmy w jednej drużynie, więc ja działam w twoim imieniu. A, no, z rzeką nie ma takiej możliwości, więc, jakby, działam (...) nie do końca wiedząc, co ona chce, ale na jej rzecz, więc taka to jest chyba różnica (...) One głosu nie mają, więc mówi się jakby za nie. Ale łatwiej jest to pomyśleć o zwierzętach niż o rzekach jednak (Przyrodniczka).

Przyrodniczka podkreśla, że rzeki w Polsce są pogardzane, umniejszane i odrzucane. Zaznacza przy tym, że rzeki traktowane są często jako problem, coś, co zawadza, i z tego powodu zostają zepchnięte na margines. Również *Artystka* uznaje, że rzeki w Polsce często są niesłusznie postrzegane w społeczeństwie

jako przeszkoda do osiągnięcia celów społecznych. Taka perspektywa prowadzi do rzecznictwa, występowania w ich obronie, czego przykładem jest wypowiedź *Badaczki*, która otwarcie porównuje rzecznictwo do roli adwokata:

Ja się chyba czasami za bardzo identyfikuję z tymi rzekami w takich sytuacjach, jak najbardziej. Wchodzę, jak gdyby w rolę takiego trochę adwokata (Badaczka).

Upodmiotowienie rzeki nie powinno jednak prowadzić do jej antropomorfizowania. Przykładem jest wypowiedź *Naukowca*, który opisuje swoje podejście do rzeki jako metaforę, w której porównuje siebie do lekarza dbającego o zdrowie rzeki i rozumiejącego jej problemy, a rzekę do pacjenta:

Bardziej sobie czasami żartuję, że rzeka to jest taki pacjent, a ja jestem lekarzem i idę jej pomóc, ale... nie, nie, personalnie tak tego nie traktuję, że rzeka to jakaś istota, z którą mogę się solidaryzować, ale na pewno... (...) rozumiem te problemy i (...) chcę im pomóc. No żal mi bardziej środowiska, tak rzeki nie traktuję jako takiego odrębnego bytu od środowiska. Bardziej mi szkoda po prostu tego, co robimy z środowiskiem jako takim, na przykładzie rzeki (Naukowiec).

W tym cytacie *Naukowiec* wyraża zrozumienie dla problemów, jakie dotyczą rzekę jako część ogólnego środowiska. Chce pomagać, ale skupia się raczej na trosce o środowisko jako całość niż na indywidualnej relacji z rzeką.

Z kolei, biorąc pod uwagę wyzwania związane z ochroną rzek w obecnym systemie prawnym w Polsce, podmiotowość prawna rzeki może zwiększyć efektywność działań aktywistów. Według rozmówców traktowanie rzek jako podmiotu prawnego stwarza możliwości użycia narzędzi prawnych w walce o poprawę dobrostanu rzek w Polsce. Wyrażają oni także chęć rzecznictwa na rzecz rzek. Przykładem jest wypowiedź *Hydrologa*:

Idea w ogóle praw rzek mi się podoba (...) idea jest taka, żeby można było, w imieniu właśnie rzeki, pójść do sądu czy do jakiejś innej instytucji i stwierdzić, że jakieś działanie, budowa zapory czy regulacja brzegu narusza dobrostan tej rzeki, narusza jej środowisko – rzeki jako rzeki, że zmienia go sposób taki bardzo negatywny dla niej (Hydrolog).

Scenarzystka natomiast dostrzega wyraźną potrzebę pomocy rzece, by nie została ona ograniczona umocnieniami i traktowana tylko jako zasób, wyłącznie ze względu na wybrane wartości instrumentalne. *Badaczka*, również odnosząc się do antropopresji na rzeki, postrzega rzeki jako kogoś, kto został poszkodowany.

II Standing up with: wzajemność i uznanie

Dyskusja o upodmiotowieniu rzek w celu lepszej efektywności działań na rzecz ochrony ekosystemów rzecznych stanowi wprowadzenie do kolejnego wymiaru solidarności ekologicznej, opierającego się na rozpoznaniu

współzależności między człowiekiem a rzekami, szacunku dla rzek wynikającym z takiego rozpoznania i konsekwentnie – poczucia zobowiązania do ich ochrony. W wypowiedziach obszernie dyskutowano tę wzajemną zależność ludzi i rzeki, której rozpoznanie i uznanie, według Jenningsa (2015) oraz Matheveta (i in. 2018b), jest warunkiem koniecznym do dalszego zaangażowania w działanie na rzecz rzek, przede wszystkim działanie kolektywne. Rozmówcy podkreślają również znaczenie rzek dla nich, co motywuje ich działania.

Zależność człowieka od rzeki na poziomie indywidualnym podkreśla *Artystka*, która postrzega siebie oraz rzekę jako elementy jednego systemu, obiegu. Właśnie z uznania tej zależności i rozumienia rzeki jako części współzależnego systemu, wynikają jej działania dla rzek:

traktuję ją (rzekę) jako część pewnego obiegu i ja siebie też traktuję w tym momencie jako część obiegu, którego częścią jest rzeka (...) dbając o rzekę, dbam o siebie (Artystka).

Natomiast *Badaczka* podkreśla znaczenie rzeki jako elementu środowiska, decydującego o istnieniu całych społeczności. Uznaje ona istotność rzek dla człowieka zarówno w przeszłości, jak i obecnie, w dobie przemian klimatycznych, jednocześnie podnosząc kwestię społecznej świadomości w tym temacie:

[rzeka] jako taki element środowiska, który dla człowieka był zawsze ważny, często decydował o jego istnieniu. I nadal w sumie decyduje o naszym istnieniu – im mniej tej wody będzie, a klimat cieplejszy, tym bardziej będziemy te rzeki doceniać, mam nadzieję (Badaczka).

Jednocześnie świadomość współzależności zakłada, że człowiek i rzeki (byty niehumanitarne) dzielą na równi ten sam system społeczno-ekologiczny. *Muzyk*, angażujący się również w działania aktywistyczne, uznaje ludzi za równorzędnych wobec rzek, tj. ludzi i rzeki uznaje za byty wzajemnie powiązane, których ciągłość istnienia zależy od siebie nawzajem. *Aktywistka* również wskazuje na takie konsekwencje współzależności ludzi i rzek, nawiązując wprost do ocalenia ludzkości poprzez podejmowanie działań na rzecz rzek. Postrzega ona człowieka – siebie – jako część przyrody, dla której działa. Walcząc i ratując przyrodę czuje, że ratuje ludzi.

Uznanie wzajemnych zależności ludzi i rzek, zobrazowane wypowiedziami rozmówców, czego przykład przedstawiono powyżej, prowadzi do poczucia zobowiązania do podejmowania działań na ich rzecz i na rzecz społeczeństw. To poczucie wynika także ze wspomnianej wyżej troski o obecne i przyszłe pokolenia:

nie powiedziałbym, że robię to dla rzeki, tylko bardziej robię to dla środowiska albo (...), jeśli patrzeć bardziej globalnie, to dla świata. Bo wiem, że jeśli inni pójdą tym samym tropem no, to po prostu będziemy żyli w lepszych warunkach (Naukowiec).

Artysta dodaje, że oprócz troski, poczucie obowiązku wobec rzek wiąże się z poczuciem mocy sprawczej człowieka do działania na rzecz rzek. Podkreśla on zobowiązanie wobec innych ludzi do jej wykorzystania:

musimy zostawić naszą planetę w jak najlepszym stanie następnym pokoleniom, dużo od nas zależy – na pewno nie wszystko. No, bo na wiele... na wiele spraw wpływu nie mamy, ale chociaż na to, na co mamy wpływ, no to skorzystajmy z tego wpływu i zróbmy jak najwięcej (*Artysta*).

Również *Muzyk* zaznacza, że to właśnie z poczucia możliwości działania dla dobra rzek wynika ludzka odpowiedzialność za nie. Patrząc na siłę negatywnego wpływu człowieka na rzeki dostrzega, że w takiej samej skali ludzkość może działać na rzecz ich dobrostanu. Podkreśla, że człowiek ma moc sprawczą zarówno niszczenia rzek, co obserwuje na co dzień, jak i poprawy ich stanu, w co angażuje się poprzez swoją pracę.

Wypowiedzi rozmówców wskazują, że zobowiązanie związane jest z odpowiedzialnością człowieka wobec rzek i wobec innych ludzi. Odpowiedzialność i poczucie obowiązku przekładają się na konkretne działania rozmówców w celu poprawy dobrostanu rzek. Świadomość konieczności takiego działania wzbudza pozytywne emocje wśród rozmówców. Przykładem rozmówcy wyrażającego pozytywne emocje jest *Magistrant*:

czuję radość, że też coś robię dla tych mieszkańców rzeki – czy (...) to właśnie (...) sensu stricte w rzece (...), czy też (...) ludzi po prostu, którzy mieszkają dookoła rzeki.

Odnosząc się do katastrofy na Odrze *Muzyk* podkreśla swoje zobowiązanie do działania aktywistycznego w czasie pomiędzy tą a następną, przewidywaną katastrofą. Poczucie zobowiązania wobec rzek wśród rozmówców może przejawiać się w gotowości poświęcenia, tak jak to widać w przypadku *Scenarzystki*:

Czasami będę jechać dłużej drogą, dlatego że ona nie będzie jechała przez bagna i przez (...) jakąś deltę albo dorzecze, bo będzie jechała dookoła. I to będzie dla mnie trudne. Trudniejsze niż jakby jechała prosto. Więc może w tym też przejawiać moje solidaryzowanie się z rzeką (*Scenarzystka*).

Reasumując, rozmówcy wskazują, że potrzeba wspólnego działania i poczucie sprawczości wynika z postawy moralnej wobec degradacji środowiska. Rozmówcy czują się zobowiązani do podejmowania działań na rzecz ochrony rzek zarówno ze względu na przyrodę, jak i ze względu na innych ludzi – obecne i przyszłe pokolenia. Natomiast działanie daje osobistą satysfakcję i nadaje 'sensu' życiu człowieka.

III Standing up as: poczucie więzi, jedności i utożsamiania się

Ostatni, trzeci wymiar solidarności ekologicznej, podkreśla znaczenie rzek w życiu człowieka oraz nawiązuje do utożsamiania się i więzi emocjonalnej z rzekami. Afektywny wymiar tej relacji jest szczególnie widoczny w stosunku do rzek poddanych antropopresji. Więź manifestuje się silnymi emocjami w wypowiedzi na obserwowaną degradację rzek.

Dyskutując skutki antropopresji na rzeki *Badaczka* przyznaje, że widząc je, identyfikuje się z rzekami. Jak zauważa, ponosi obecnie znaczny koszt emocjonalny, kiedy dowiaduje się o planowanych lub realizowanych działaniach, które mają na celu zaburzenie naturalnych procesów funkcjonowania ekosystemów rzecznych dla krótkotrwałych korzyści człowieka. Często towarzyszą jej takie emocje jak niepokój, napięcie czy złość, nawet jeśli planowane lub wykonywane działania dotyczą innych rzek niż te, którymi zajmuje się w swojej pracy naukowej.

Szczególnie silnym bodźcem dla emocji była katastrofa nad rzeką Odrą, która wydarzyła się przed realizacją części wywiadów. *Muzyk* zaznacza, że w związku z tym wydarzeniem przeszedł już całą paletę emocji. Jedną z rozmówczyń opisuje silne emocje podczas wizyty we Wrocławiu, w czasie katastrofy nad Odrą. Jednocześnie ubolewa, że nie miała możliwości przeżycia osobistej żałoby po tym wydarzeniu.

Zalatwiłam to, co miałam zalatwić w ciągu 2 godzin i uciekłam z tego miasta, bo nie byłam w stanie się trochę skonfrontować z nową sytuacją tej rzeki (Scenarzystka).

Natomiast *Artystka* zauważa, że jej emocjonalna więź z rzeką wynika ze świadomości zależności od rzeki. Rzeka bezpośrednio wpływa na jej życie, chociażby przez to, że na co dzień pije wodę. Ta świadomość powoduje zmianę jej perspektywy. Rozmówczyni podkreśla, że z tego powodu podchodzi do rzeki bardziej emocjonalnie, gdyż dostrzega wpływ rzeki na nią jako osobę.

Osobiste relacje rozmówców z rzekami przejawiają się też w wypowiedziach dotyczących sposobów spędzania wolnego czasu, chwil zachwyty i radości z czasu spędzanego nad rzeką, również w trakcie wykonywania pracy. Przykładem jest wypowiedź *Artysty*, który pokazuje kontrast dobrostanu rzeki z zaburzeniami jej funkcjonowania w okresie suszy. W ten sposób przedstawia rzekę niemal jak istotę odczuwającą trudności w zależności od warunków środowiskowych, co może być wyrazem silnej empatii i łączności emocjonalnej z rzeką. Obserwowany w danym momencie stan rzeki wiąże się z kontrastującymi emocjami takimi jak radość i żal, wynikającymi z degradacji rzeki oraz z troski o nią.

No też lubię pojechać, chociażby do tych Pyzdr i zobaczyć wiosną, kiedy jest (...) taki wysoki stan wody, no to jest takie przyjemne wtedy, ta rzeka pokazuje taką siłę. A latem, kiedy jest taki upał i tej wody tak małuśko, i ona tak ledwo płynie, to tak mi jest jej żal [uśmiech, troska w głosie], że jej jest ciężko, to ją może boli (Artysta).

Emocjonalne więzi z rzeką przyczyniają się do zaangażowania w działania na rzecz rzek. Przykładem jest wypowiedź *Muzyka*, który zaznacza, że rzeka najpierw stanowiła dla niego inspirację artystyczną, jednak w wyniku silnej z nią więzi emocjonalnej podjął się działań aktywistycznych na jej rzecz.

to nie jest tak, że stajesz się aktywistą, a potem idziesz nad rzekę, tylko raczej odwrotnie, czyli idziesz nad rzekę, zakochujesz się w tej rzece, a później po prostu nerwy są... i wkurzenie (...) na niszczenie jest tak wielkie, że po prostu stajesz w jej obronie.

Kolejnym przejawem solidarności jest identyfikacja z rzeką, nie tylko na poziomie emocjonalnym. *Muzyk* opisuje świadomość współzależności ludzi i rzek jako podstawę silnej więzi z miejscem, z regionem oraz poczucia tożsamości:

*Myślę sobie, że (...) to jest pewnego rodzaju ekosystem, w którym jesteśmy takim samym elementem, jakby, tej rzeki. No i czuję (...), że jesteśmy tym samym głosem (...), że mówimy o jakiejś naszej przestrzeni, że, kiedy ja się wypowiadam w imieniu rzeki (...) no to wypowiadam się (...) w imieniu mojej małej ojczyzny, mojego domu, mojego, po prostu, jakiegoś podwórka... Ja czuję się jakby współwłaścicielem tego wszystkiego – nie na zasadzie własności, ale uczestnictwa świadomego (*Muzyk*).*

Katastrofa na Odrze wydaje się wzmacniać poczucie więzi między ludźmi a rzeką. Rozmówcy zwracają uwagę na wzrost liczby osób dających publiczny wyraz tej relacji i deklarujących gotowość działania dla dobrostanu rzek w obliczu kryzysu. Jak stwierdza *Muzyk*, doświadczenie wspólnej walki o przyszłość rzeki Odry i zobaczenie ludzi, którym zależy na jej dobrostanie, daje dodatkową siłę do angażowania się w dalsze działania.

Podsumowując więzi z rzeką jako znaczącego elementu tożsamości, budowania świadomości społecznej w tym zakresie oraz podstawę wspólnych działań, rozmówcy podkreślają rozwój wrażliwości wobec nieludzkich bytów, żyjących wraz z człowiekiem w jednym systemie społeczno-ekologicznym. Wrażliwość ta wynika z nieocenionej wartości (*intrinsic value*) tych bytów dla rozmówców. *Aktywistka* podkreśla, że przyroda to więcej niż wartości instrumentalne – korzyści dla człowieka. *Scenarzystka* zwraca przy tym uwagę na konieczność zmiany perspektywy i nieantropomorfizowania elementów przyrody:

*mam wrażenie, że często patrzenie jest takie bardzo ludzkie, a na przykład już jak się zacznie słuchać, to zauważa się perspektywę... znaczy zauważa się inne rzeczy, trochę się zmienia perspektywa (...) i można też trochę zauważyć, jakby, obecność jakichś innych, nieludzkich (...) podmiotów (*Scenarzystka*).*

Dyskusja na temat solidarności ekologicznej w wypowiedziach respondentów wymaga podkreślenia, że nie każdy respondent przejawia wartość solidarności ekologicznej we wszystkich trzech wymiarach wskazanych przez Jenningsa (2015). Różni się także wagą, jaką rozmówcy przypisują różnym wymiarom

solidarności ekologicznej. Dlatego też często nawet ten sam wymiar solidarności ekologicznej nie przejawiał się w wypowiedziach tak samo. Innymi słowy, rozmówca przejawiający solidarność ekologiczną poprzez wzajemność i uznanie (według Jenningsa 2015), niekoniecznie wyraża tę wartość przez rzecznicstwo dla rzek. Pod tym względem wyniki badań empirycznych wzbogacają koncepcję Jenningsa (2015), ponieważ pokazują, że nie jest regułą to, iż kolejny wymiar stanowi tylko pogłębienie poprzedniego wymiaru wartości relacyjnej solidarności ekologicznej. Widać natomiast, że wymiary te mogą niezależnie mobilizować do działania na rzecz rzek, o czym piszemy poniżej.

Działania na rzecz rzek jako wynik solidarności ekologicznej

Z wartością relacyjną, jaką jest solidarność ekologiczna z rzekami, wiązą się formalne i nieformalne działania na rzecz ekosystemów rzecznych. Aktywność ta często wpisuje się w postawę troski o rzeki (*river stewardship*). Z przeprowadzonych badań wynika, że postawa ta, prowadząca do działań na rzecz rzek, między innymi kolektywnych, wynika z solidarności ekologicznej jako wartości relacyjnej.

Zaangażowanie w działania na rzecz rzek może przybierać różne formy, np. edukacji i zwiększania świadomości społecznej na temat problemów rzek. Jeden z przykładów takich zaplanowanych, kolektywnych działań edukacyjnych przytacza *Muzyk*, który angażuje się w prowadzenie oddolnej, pozasystemowej edukacji Rzecznego Uniwersytetu Ludowego, stosującego odmienne metody nauczania.

Edukacja na rzecz rzek często jest prowadzona w sposób nieformalny, na bardzo indywidualnym poziomie, czy to podczas spotkań ze znajomymi, czy to podczas wspólnych wycieczek nad rzekę z zainteresowanymi osobami. *Przyrodniczka* podkreśla znaczenie takiej edukacji:

osoby, czy to zajmujące się rzekami, czy (...) takie, które, jeśli im powiem coś (...) na temat rzek (...) okażą się zainteresowane i będą chciały ze mną coś zrobić i możemy razem pójść nad rzekę, na przykład, poszukać barier, skartować, zrobić wspólnie badania. Nawet jeśli nie są to osoby (...) zajmujące się też naukowo rzekami, tylko (...) zajmujące się zupełnie, zupełnie innymi rzeczami, może się okazać, że fajnie jest znaleźć wspólny język czasem (Przyrodniczka).

Rozmówcy widzą, jak ich działania inspirują inne osoby i motywują do zaangażowania. *Hydrolog* docenia, gdy ludzie obserwujący jego pracę dostrzegają problemy ekosystemów rzecznych w swojej okolicy i podejmują działania, by poprawić ich dobrostan.

Ludzie mi piszą (...), że może coś widzą, że jest nie tak u nich, więc uderzają do Wód Polskich i coś próbują działać gdzieś tam, na swoim terenie. To jest takie... fajne (Hydrolog).

Kilku rozmówców podkreśla znaczenie osobistych relacji dla wspólnego zaangażowania w działania na rzecz rzek. *Przyrodniczka* zaznacza rolę towarzystwa innych osób podczas aktywności związanych z badaniem rzek i działaniem na ich rzecz. *Hydrolog* wskazuje w swojej wypowiedzi, że to dzięki innym podjął się działań aktywistycznych na rzecz ochrony przyrody, także rzek. Według respondenta to właśnie działanie w grupie motywuje. Korzyścią kolektywnych działań na rzecz rzek jest łączenie perspektyw i współpracy osób z różnych środowisk i grup społecznych. Wielu innych rozmówców podkreśla znaczenie takiej współpracy dla efektywnego działania oraz budowania społecznej wrażliwości wobec rzek. Przykładem jest tutaj wypowiedź *Aktywistki*:

wszystkie akcje Sióstr Rzek (...) jest to połączenie wiedzy naukowej, bo zawsze za nami stoi jakiś ekspert, który nam pomaga i mówi, co mamy mówić, o co walczyć. Plus, właśnie, ta część artystyczna i to jest też bardzo, bardzo fajne, i to mi się bardzo podoba.

Solidarność ekologiczna, wynikająca z więzi i poczucia zobowiązania wobec natury i/lub obecnych oraz przyszłych pokoleń, może prowadzić do rozpoznania własnej sprawczości i wiary we wspólne dokonanie zmiany w świecie. Działania podejmowane wspólnie są bardziej efektywne. Rozmówcy podkreślają, że zarówno artyści i aktywiści potrzebują naukowców, którzy mają merytoryczną wiedzę, jak i naukowcy potrzebują ich – aktywistów, artystów – by tę wiedzę o rzekach upowszechnić, by trafiła do szerszego grona odbiorców, do społeczeństwa. Szerzenie solidarności ekologicznej umożliwia zmianę postrzegania rzek i budowanie świadomości na poziomie społecznym. Nadaje również sens ludzkiemu życiu.

Dyskusja

Solidarność ekologiczna stanowi przykład wielowymiarowej relacji ludzi z elementami przyrody (Jennings 2015), a jej conceptualizacja, zweryfikowana i pogłębiona wynikami jakościowych badań empirycznych w niniejszej pracy, oparta jest na współcześnie rozwijanej teorii wartości relacyjnych (m.in. Arias-Arévalo i in. 2017; Kleespies, Dierkes 2020; Pascual i in. 2017; Stålhammar, Thorén 2019; Thompson i in. 2011).

Wyniki wskazują, że relacyjny charakter solidarności ekologicznej wśród osób zaangażowanych w działania na rzecz rzek opiera się na wartości rzeki wynikającej z więzi zbudowanej na osobistym doświadczeniu nad rzeką (zob. Anderson i in. 2019; Chan i in. 2018; Kleespies, Dierkes 2020; Pascual i in. 2017). Warto jednak podkreślić, że podczas gdy relacja solidarności ekologicznej danej osoby dotyczy zazwyczaj konkretnej rzeki, wyniki potwierdzają, że wartość wynikająca z osobistej relacji może motywować do działań na rzecz także innych

ekosystemów rzecznych, jak sugerowano w literaturze (np. Grubert 2018; Kleespies, Dierkes 2020). Ponadto, utożsamianie się z konkretną rzeką również wzbudza osobistą odpowiedzialność za ekosystemy rzeczne i mobilizuje do działania na ich rzecz. Odpowiedzialność ta dotyczy najczęściej zarówno rzek, elementów ich ekosystemów (bytów nieludzkich), jak i zależnych od nich społeczności ludzkich (De Vos i in. 2018; Mould i in. 2020).

Wymiary solidarności ekologicznej

Bazując na emocjonalnej więzi człowieka, solidarność ekologiczna realizuje się w trzech, często wzajemnie powiązanych wymiarach, skutkujących działaniem kolektywnym na rzecz rzek (Jennings 2015). W kontekście pierwszego wymiaru, deklarowane przez rozmówców rzecznictwo w sprawach bytów ludzkich i nieludzkich, bezsilnych wobec kryzysów środowiskowych epoki antropocenu, wpisuje się również w szerszą koncepcję solidarności ekologicznej zaproponowaną przez Moyano-Fernandeza (2022), w ramach której uznanie podmiotowości rzek stanowi konieczny element skutecznej ochrony ekosystemów rzecznych, polityk publicznych i innych działań państwa planowanych centralnie (Moyano-Fernandez 2022; Mathevet i in. 2018a). Rzecznictwo na poziomie indywidualnym i grupowym wśród osób aktywnie działających na rzecz dobrostanu rzek wydaje się wynikać z utożsamiania się rozmówców z rzeką (Jennings 2015). Dzielenie tożsamości z rzeką w rozumieniu rozmówców nawiązuje do koncepcji „integracji z przyrodą” (*inclusion with nature*), szerzej opisanej przez Paula Schultza (2002).

Kolejny wymiar solidarności ekologicznej (Jennings 2015), obecny w niektórych wypowiedziach, wskazuje na uznanie przez rozmówców współzależności między człowiekiem a rzekami. Wymiar ten reprezentuje postęp w kierunku mutualizmu, co oznacza uznanie, że człowiek i przyroda stanowią integralne elementy jednego systemu społeczno-ekologicznego (Manfredo i in. 2009). Podstawą jest szacunek i zobowiązanie wobec rzek jako elementów przyrody ponoszących konsekwencje kryzysów środowiskowych antropocenu (Jennings 2015; Mathevet i in. 2018b; Thompson i in. 2011). Świadomość współzależności jest ważnym czynnikiem motywującym do działań na rzecz ochrony rzek. Wyniki pokazują, że świadomość ta jest dodatkowo wsparta emocjonalną więzią z rzeką, która stanowi siłę pobudzającą do działania przede wszystkim względem rzek poddanych antropopresji.

Wielu badaczy podkreśla, że decyzje dotyczące interwencji w sprawach dotyczących rzek często motywowane są dobrem wspólnym społeczeństwa oraz troską o dobrostan ekosystemów (np. Thompson i in. 2011; Jennings 2015; Mould i in. 2020; Pascual i in. 2017). Te perspektywy traktują ludzi i byty nieludzkie jako odrębne grupy podmiotów, doświadczające skutków negatywnych zmian środowiskowych.

Jednakże wyniki przeprowadzonych badań rzucają pewne światło na tę kwestię. Wydaje się, że decyzje podejmowane są także przez jednostki, które identyfikują się z przyrodą jako istotnym elementem swojej tożsamości (Anderson i in. 2019; Jennings 2015). Taka perspektywa sugeruje, że powiązanie z przyrodą może mieć istotny wpływ na podejmowanie decyzji dotyczących środowiska, nie tylko jako obowiązku społecznego czy ekologicznego, ale także jako integralnej części indywidualnego poczucia tożsamości.

Wyniki badania wskazują, że w kontekście solidarności ekologicznej (Jennings 2015) oraz koncepcji integracji człowieka z naturą (*inclusion with nature*; Schultz 2002), tożsamość jest kształtowana poprzez więzi łączące człowieka z przyrodą. Istotne jest jednak zaznaczenie powiązania między głębokim zidentyfikowaniem się rozmówcy z rzekami, a jego przekonaniem o indywidualnej odpowiedzialności na poziomie społecznym i prawnym. W rezultacie tego związku obserwuje się poświęcenie na rzecz rzek, na przykład poświęcenie dodatkowego czasu na dłuższy dojazd z uwagi na zbudowanie drogi w sposób szanujący dobrostan rzeki. Warto zauważyć, że taki akt stanowi również wyraz solidarności ekologicznej, który dotąd nie był szeroko omawiany w literaturze.

Kolektywne działania na rzecz rzek jako wynik solidarności ekologicznej

Solidarność ekologiczna oparta na świadomości zależności człowieka i przyrody prowadzi do zaangażowania w działania indywidualne i kolektywne dotyczące rzek, które wpisują się w koncepcję troski o naturę (*environmental stewardship*; Bennett i in. 2018). Przejawem takiej troski są ochrona, dbanie i odpowiedzialne korzystanie z ekosystemów rzecznych, prowadzące do rezultatów środowiskowych i/lub społecznych (Bennett i in. 2018). Podobnie jak solidarność ekologiczna, koncepcja troski może wpisywać się w ramy teoretyczne wartości relacyjnych (De Vos i in. 2018; West i in. 2018), między innymi ze względu na osadzenie w danym kontekście. Podczas gdy przedstawione wyniki wskazują na związek solidarności ekologicznej z koncepcją troski o naturę, dalsze zbadanie zależności pomiędzy nimi przyczyni się do rozwoju teorii wartości natury w ramach zwrotu relacyjnego w warunkach przemian społecznych antropocenu (Tusznió i in. 2023).

Dodatkowo, wyniki przeprowadzonych badań ukazują, że efektywne działania solidarnościowe na rzecz rzek wśród naszych respondentów opierają się na współpracy z osobami o podobnych zainteresowaniach. W tym kontekście literatura podkreśla powiązanie między procesami ekologicznymi, kulturowymi praktykami zarządzania a polityką publiczną, bazując na łączeniu perspektyw jednostek z różnych środowisk jako istotnym elemencie solidarności ekologicznej (De Vos i in. 2018; Thompson i in. 2011) oraz troski o naturę (*environmental stewardship*; Cockburn i in. 2019). Połączenie różnych perspektyw ma istotne znaczenie praktyczne oraz społeczne (González-Jiménez i in. 2018; Wantzen

2023), zarówno na poziomie relacji indywidualnych, jak i działań zbiorowych (Thompson i in. 2011), co umożliwia zaangażowanie się w konkretne inicjatywy na rzecz ekosystemów rzecznych, pomimo istniejących różnic w poglądach i wartościach (González-Jiménez i in. 2018; Flint i in. 2023).

Rozważając pojęcie i przejawy solidarności ekologicznej istotne jest nawiązanie do koncepcji *riverhood* (Boelens i in. 2023), związanej z ideą sprawiedliwości hydrologicznej (*water justice*). Autorzy tej koncepcji proponują cztery perspektywy pojmowania rzeki: (1) jako systemu ekologiczno-społecznego (*river-as-ecosociety*), (2) jako wyobrazonego i rzeczywistego terytorium (*river-as-territory*), (3) jako podmiotu społecznego i prawnego (*river-as-subject*) oraz (4) jako ruchu społecznego, który formuje się wokół kwestii rzek i sprawiedliwości hydrologicznej (*river-as-movement*). Badania nad solidarnością ekologiczną w kontekście rzek wydają się łączyć głównie z czwartym z tych podejść. Przejawy solidarności ekologicznej w różnych wymiarach zostały zidentyfikowane w wypowiedziach rozmówców, którzy zaangażowali się we wspólne działania na rzecz rzek, często poprzez inicjatywy oddolne. Respondenci podkreślali również znaczenie praw rzek i potencjalnych korzyści wynikających z uznania ich jako podmioty prawne.

Jednocześnie istnieje punkt styku solidarności ekologicznej i koncepcji *riverhood* jako ruchu społecznego, dążącego do osiągnięcia sprawiedliwości społeczno-środowiskowej. Jest nim zwrócenie uwagi na nieludzkie podmioty w relacji między człowiekiem a rzeką, które odczuwają negatywne skutki zmian klimatycznych. Dodatkowo, uwzględnia się również ludzi z nieuprzywilejowanych grup społecznych, którzy ponoszą konsekwencje tych zmian.

Emocjonalne więzi z rzeką oraz jej rola w kształtowaniu osobistej i społecznej tożsamości mogą również być związane z perspektywą rzeki jako systemu ekologiczno-społecznego (*river-as-ecosociety*). Istnieje możliwość, że solidarność ekologiczna, jako wartość relacyjna, jeśli szeroko manifestuje się w społeczeństwie, może stanowić fundament dla ekologiczno-społecznego systemu rzecznoego (*river-as-ecosociety*). Jednakże taka korelacja wymaga dalszych badań, aby lepiej zrozumieć jej złożoność i potencjalne implikacje.

Wnioski

Niniejsza praca stanowi pionierskie badanie empiryczne poświęcone solidarności ekologicznej jako wartości relacyjnej. Zidentyfikowane prawidłowości, takie jak wzajemne powiązanie różnych wymiarów solidarności ekologicznej, zgodnie z propozycją Jenningsa (2015), oraz rezultat w postaci zaangażowania w działania na rzecz rzek w ramach troski o nie (*environmental stewardship*), stanowią konkretne przejawy solidarności ekologicznej wobec rzek wśród osób związanych z nimi na co dzień.

Jednakże badania te nie tylko potwierdzają istniejące teorie, lecz również weryfikują koncepcję solidarności ekologicznej w trzech wymiarach, zgodnie z propozycją Jenningsa (2015). Co istotne, badania ukazują, że przejawy solidarności ekologicznej w jednym wymiarze niekoniecznie implikują równoczesne przejawy w pozostałych dwóch wymiarach. Dodatkowo stwierdzono, że działania wynikające z każdego z wymiarów solidarności ekologicznej mogą prowadzić do troski o rzeki i zaangażowania w działania na ich rzecz, co stanowi ważny aspekt przemysłów dotyczących wartości relacyjnych.

Reasumując, solidarność ekologiczna ma złożony charakter, obejmując zarówno aspekty indywidualne, emocjonalne, jak i społeczne. Mimo uzyskanych rezultatów istnieje potrzeba dalszych badań nad przejawami solidarności ekologicznej, aby zgłębić zróżnicowanie realizacji tego konceptu w różnych grupach społecznych. Choć badania wskazują na powszechność wartości relacyjnych z przyrodą (zob. Kleespies, Dierkes 2020; Grubert 2018; Klain i in. 2017; Mould i in. 2020; West i in. 2018; Stålhammar, Thorén 2019), pozostaje pytanie, czy solidarność ekologiczna może być współdzielona przez szersze społeczeństwo. Pytanie to wynika z ograniczenia przeprowadzonych badań empirycznych do specyficznej grupy rozmówców; mianowicie, rozmówców cechujących się zawodowym – naukowym, artystycznym oraz aktywistycznym zaangażowaniem w działania na rzecz rzek. Dalsze studia nad koncepcją solidarności ekologicznej powinny również skoncentrować się na zrozumieniu, w jakim stopniu i w jaki sposób solidarność ekologiczna przekłada się na rzeczywiste zaangażowanie w działania na rzecz rzek. Podobnie integracja tej koncepcji z koncepcją *riverhood* oraz perspektywą ekologiczno-społeczną rzeki otwiera możliwość dalszych badań i rozwijania teorii wartości relacyjnych w kontekście zmian społecznych antropocenu.

Bibliografia

- Anderson, Elisabeth P., Sue Jackson, Rebecca E. Tharme i in. 2019. Understanding rivers and their social relations: A critical step to advance environmental water management. *WIREs Water*, 6: e1381. DOI: 10.1002/wat2.1381.
- Arias-Arévalo, Paola, Berta Martín-López, Erik Gómez-Baggethun. 2017. Exploring intrinsic, instrumental, and relational values for sustainable management of social-ecological systems. *Ecology and Society*, 22, 4: 43. DOI: 10.5751/ES-09812-220443.
- Arias-Arévalo, Paola, Erik Gómez-Baggethun, Berta Martín-López, Mario Pérez-Rincón. 2018. Widening the Evaluative Space for Ecosystem Services: A Taxonomy of Plural Values and Valuation Methods. *Environmental Values*, 27, 1: 29–53. DOI: 10.3197/096327118X15144698637513.

- Bennett, Nathan J., Tara S. Whitty i in. 2018. Environmental Stewardship: A Conceptual Review and Analytical Framework. *Environmental Management*, 61, 1-2: 597–614. DOI: 10.1007/s00267-017-0993-2.
- Boelens, Rutgerd, Arturo Escobar i in. 2023. Riverhood: political ecologies of socationature commoning and translocal struggles for water justice. *The Journal of Peasant Studies*, 50, 3: 1125–1156. DOI: 10.1080/03066150.2022.2120810.
- Bińczyk, Ewa. 2022. Planetarna myśl społeczna oraz wystudowanie wzrostu. *Studia Socjologiczne*, 3, 246: 9–27. DOI: 10.24425/sts.2022.142632.
- Chan, Kai M.A., Patricia Balvanera i in. 2016. Why protect nature? Rethinking values and the environment. *Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, 113: 1462–1465. DOI: 10.1073/pnas.1525002113.
- Chan, Kai M.A., Rachelle K. Gould, Unai Pascual. 2018. Relational values: what are they, and what's the fuss about?. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35: A1–A7. DOI: 10.1016/j.cosust.2018.11.003.
- Cockburn, Jessica, Georgina Cundill i in. 2019. Collaborative stewardship in multi-functional landscapes: toward relational, pluralistic approaches. *Ecology and Society*, 24 4: 32. DOI: 10.5751/ES-11085-240432.
- De Vos, Alta, Bezerra Joana C., Roux Dirk. 2018. Relational values about nature in protected area research. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35, 89–99. DOI: 10.1016/j.cosust.2018.10.018.
- Díaz, Sandra, Sebsebe Demissew i in. 2015. The IPBES conceptual framework – connecting nature and people. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 14: 1–16. DOI: 10.1016/j.cosust.2014.11.002.
- Díaz, Sandra, Unai Pascual i in. 2018. Assessing nature's contributions to people. Recognizing culture, and diverse sources of knowledge, can improve assessments. *American Association for the Advancement of Science*, 359, 6373: 270–272. DOI: 10.1126/science.aap8826.
- Flint, Courtney G., Bailey M. Holdaway, Caitlyn S. Rogers. 2023. Human–river relationships depend on human–human relationships: River and watershed organizations in three western US states. *River Research and Applications*. DOI: 10.1002/rra.4136.
- Folke, Carl, Stephen Polasky i in. 2021. Our future in the Anthropocene biosphere. *Ambio*, 50: 834–869. DOI: 10.1007/s13280-021-01544-8.
- Franklin, Adrian. 2017. The more-than-human city. *The Sociological Review*, 65, 2: 202 – 217. DOI: 10.1111/1467-954X.12396.
- González-Jiménez, David, Uta Berghöfer i in. 2018. Beyond Measurements: Multiple values of nature and their diverse conceptualization. *Technical Report*.
- Gorczyca, Elżbieta, Joanna Wąs. 2021. Samoistna renaturyzacja rzek i potoków górskich. W: E. Gorczyca, A. Radecki-Pawlik, K. Krzemień, red. *Procesy fluwialne a utrzymanie rzek i potoków górskich*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, 393–414.
- Grubert, Emily. 2018. Relational values in environmental assessment: the social context of environmental impact. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35, 100–107. DOI: 10.1016/j.cosust.2018.10.020.

- Hagen, Eric J., Rachelle K. Gould. 2022. Relational values and empathy are closely connected: A study of residents of Vermont's Winooski River watershed. *Ecology & Society*, 27, 3: 19. DOI: 10.5751/ES-13406-270319.
- Jager, Nicolas W., Edward Challies i in. 2016. Transforming European Water Governance? Participation and River Basin Management under the EU Water Framework Directive in 13 Member States. *Water*, 8, 4: 156. DOI: 10.3390/w8040156.
- Jennings, Bruce. 2015. Ecological Solidarity. *Minding Nature*, 8. 1.
- Klain, Sarah C., Paige Olmsted, Kai M.A. Chan, Terre Satterfield. 2017. Relational values resonate broadly and differently than intrinsic or instrumental values, or the New Ecological Paradigm. *PLoS ONE*, 12, 8: e0183962. DOI: 10.1371/journal.pone.0183962.
- Kleespies, Matthias W., Paul W. Dierkes. 2020. Exploring the construct of relational values: an empirical approach. *Frontiers in Psychology*, 11, 209. DOI: 10.1111/soc4.12303.
- Kowalczak, Piotr, Piotr Matczak, Lena Slavikova. 2013. Institutional Evolution in Water Management in the Czech Republic and Poland. *International Journal of Water Governance*, 1, 3-4: 307–322. DOI: 10.7564/13-IJWG8.
- Kramm, Matthias. 2020. When a river becomes a person. *Journal of Human Development and Capabilities*, 21, 4: 307–319. DOI: 10.1080/19452829.2020.1801610.
- Lidskog Rolf, Claire Waterton. 2016. Anthropocene – a cautious welcome from environmental sociology?. *Environmental Sociology*, 2, 4: 395–406. DOI: 10.1080/23251042.2016.1210841.
- Lockie, Stewart. 2017. A better Anthropocene?. *Environmental Sociology*, 3, 3: 167–172. DOI: 10.1080/23251042.2017.1357096.
- Manfredo, Michael J., Tara L. Teel, Kimberly L. Henry. 2009. Linking Society and Environment: A Multilevel Model of Shifting Wildlife Value Orientations in the Western United States. *Social Science Quarterly*, 90: 407–427. DOI: 10.1111/j.1540-6237.2009.00624.x.
- Matczak, Piotr, Jakub Lewandowski i in. 2017. Doing more while remaining the same? Flood risk governance in Poland. *Journal of Flood Risk Management*, 11, 5. DOI: 10.1111/jfr3.12300.
- Mathevet, Raphaël, François Bousquet i in. 2018a. The concept of stewardship in sustainability science and conservation biology. *Biological Conservation*, 217: 363–370. DOI: 10.1016/j.biocon.2017.10.015.
- Mathevet, Raphaël, François Bousquet i in. 2018b. Environmental stewardship and ecological solidarity: rethinking social-ecological interdependency and responsibility. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 31: 605–623. DOI: 10.1007/s10806-018-9749-0.
- Moyano-Fernández, Cristian. 2022. Building ecological solidarity: rewilding practices as an example. *Philosophies*, 7, 4: 77. DOI: 10.3390/philosophies7040077.
- Mould, Simon A., Kirstie A. Fryirs, Richard Howitt. 2020. The importance of relational values in river management: understanding enablers and barriers for effective participation. *Ecology & Society*, 25, 2: 17. DOI: 10.5751/ES-11505-250217.

- Muradian, Roldan, Erik Gómez-Baggethun. 2021. Beyond ecosystem services and nature's contributions: Is it time to leave utilitarian environmentalism behind? *Ecological Economics*, 185. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2021.107038.
- Norgaard, Kari M. 2018. The sociological imagination in a time of climate change. *Global and Planetary Change*, 163: 171–176. DOI: 10.1016/j.gloplacha.2017.09.018.
- O'Donnell, Erin L., Julia Talbot-Jones. 2018. Creating legal rights for rivers: lessons from Australia, New Zealand, and India. *Ecology and Society*, 23, 1: 7. DOI: 10.5751/ES-09854-230107.
- Pascual, Unai, Patricia Balvanera i in. 2017. Valuing nature's contributions to people: the IPBES approach Current Opinion in Environmental Sustainability. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26–27: 7–16. DOI: 10.1016/j.co-sust.2016.12.006.
- Rabinowitz, Peter M., Marguerite Pappaioanou i in. 2018. A planetary vision for one health. *BMJ Global Health*, 3: e001137. DOI: 10.1136/bmjgh-2018-001137.
- Sanders, Benjamin, Sim Julius i in. 2018. Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization. *Qual Quant.*, 52, 4:1893–1907. DOI: 10.1007/s11135-017-0574-8. Epub 2017 Sep 14. PMID: 29937585; PMCID: PMC5993836.
- Schultz, Paul W. 2002. Inclusion with Nature: The Psychology of Human-Nature Relations. In: P. Schmuck, W.P. Schultz, eds. *Psychology of Sustainable Development*. Boston MA: Springer, 61–78. DOI:10.1007/978-1-4615-0995-0_4.
- Stålhammar, Sanna, Henrik Thorén. 2019. Three perspectives on relational values of nature. *Sustainability Science*, 14: 1201–1212. DOI: 10.1007/s11625-019-00718-4.
- Strzelecka, Marianna, Solène Prince, B. Bynum Boley. 2023. Resident connection to nature and attitudes towards tourism: findings from three different rural nature tourism destinations in Poland. *Journal of Sustainable Tourism*, 31, 3: 664–687. DOI: 10.1080/09669582.2021.1995399.
- Thompson, John D., Raphaël Mathevet i in. 2011. Ecological solidarity as a conceptual tool for rethinking ecological and social interdependence in conservation policy for protected areas and their surrounding landscape. *Comptes Rendus Biologies*, 334, 5-6: 412–419. DOI: 10.1016/j.crv.2011.02.001.
- Tusznio, Joanna, Piotr Matczak i in. 2023. Rising to the Challenge? The State of the Art and Future Research Directions of Polish Environmental Sociology. *Polish Sociological Review*, 221, 1: 27–46. DOI: 10.26412/psr221.02.
- Tusznio, Joanna, Marianna Strzelecka. 2022a. Mourning Rivers: A Way of Negotiating the Future. *Blue Papers*, 1, 1: 77–87. DOI: 10.58981/bluepapers.2022.1.08.
- Tusznio, Joanna, Marianna Strzelecka. 2022b. Place Loss and Re-Negotiating Local Water Heritage: The Case of Sztola River, Bukowno, Poland. *Blue Papers*, 1, 1: 129–137. DOI: 10.58981/bluepapers.2022.1.13.
- Tsing, Anna. 2013. More-than-Human Sociality. A Call for Critical Description. In: K. Hastrup, eds. *Anthropology and Nature* (1st ed.). New York: Routledge, 27–42. DOI: 10.4324/9780203795361.
- Urry, John. 2009. Sociology and Climate Change. *The Sociological Review*, 57, 2: 84–100. DOI: 10.1111/j.1467-954X.2010.01887.x.

- Wantzen, Karl M., eds. 2023. *River Culture. Life as a dance to the rhythm of the waters*. Paris: UNESCO Publishing, XIII + 901. DOI: 10.54677/HHMI3947.
- West, Simon, L. Jamila Haider i in. 2018. Stewardship, care and relational values. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 35, 30–38. DOI: 10.1016/j.cosust.2018.10.008.
- WWF. 2022. Living Planet Report 2022 – Budowanie pozytywnej przyszłości w niepewnym świecie. R.E.A Almond, M. Grooten, et al. eds. WWF, Gland, Szwajcaria. https://www.wwf.pl/sites/default/files/inline-files/WWF%20Poland%20-%20LPR_2022_PEŁNY_RAPORT_0.pdf. Dostęp: 13. 03. 2023.
- WWF. 2020. Zdrowe rzeki – recepta na zmianę klimatu. <https://straznicy.wwf.pl/zdrowe-rzeki-recepta-na-zmiane-klimatu/>. Dostęp: 13. 03. 2023.